

Kjønnsbasert vold i krig: Hvordan få god kunnskap og på hvilken måte?

Inger Skjelsbæk

Institutt for fredsforskning (PRIO) og NTNU

inger@prio.no

Abstract

This article focuses on gender based violence in armed conflict and what kind of knowledge we have and which knowledge we seek. By implication the article focuses on the appropriate and possible methodologies which can and should be used in order to further the studies of sexual violence in war. More poignantly, the article discusses the need for both *overviews* of gender based violence in war, as well as *insights* on its diverse effects on individual and societal levels. Only though a combination of quantitative and qualitative measures will it be possible to get the best possible starting point for both combating this form of violence and help those who suffer from it.

Keywords: Gender based violence, sexual violence, war, post-war, international law

Innledning

Oppmerksomheten mot kjønnsbasert vold i krig har økt enormt de siste 10 – 15 årene. Fra å ha vært ansett som en uheldig konsekvens av krigers, og kanskje særlig mannlige soldaters voldelighet, blir seksualisert vold nå ansett som en del av det politiske spillet en krig er. Kvinnens kropp er blitt en slagmark hvor stridende, mannlige, parter kan få utløp for hevn og seier samt spre terror og frykt til sine ofre og hennes nærmeste.

Anerkjennelsen av denne funksjonen av kvinnekroppen kommer tydeligst frem i FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1820 som ble vedtatt 19. juni 2008. Det oppsiktsvekkende ved denne resolusjonen er at den i klartekst sier at utstrakt bruk av seksuelle overgrep i konflikt og post-konflikt-situasjoner er en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet. Gjennom resolusjon 1820 har seksualisert vold blitt en del av en sikkerhetsdiskurs. Fenomenet er ikke lenger et privat anliggende for offeret, men en trussel som rammer oss alle. Gjennom det enstemmige vedtaket av resolusjonen påhviler det nå FNs medlemsstater å bidra til å dokumentere denne formen for vold, identifisere måter å forhindre at systematisk bruk av seksualisert vold finner sted og å straffeforfølge overgriperne både under og etter konflikter. De to internasjonale ad hoc-straffedomstolene for henholdsvis det tidligere Jugoslavia (ICTY) og Rwanda (ICTR) har fungert som forsøkslaboratorier for hvordan denne formen for straffeforfølgelse skal kunne ta form; hvilke beviser som kreves, hvilke personer man skal søke å straffeforfølge og hvordan lovverket skal anvendes. Når den permanente Internasjonale Straffedomstolen (ICC) nå skal tjene som domstol for disse sakene, har vi omsider fått på plass et stabilt internasjonalt system som forhåpentligvis vil virke avskrekkende på potensielle nye overgripere og som vil sikre at ofrenes lidelser ikke forblir upåaktet.¹

Det er viktig å påpeke at seksualisert vold ikke er et nytt krigsfenomen. På ingen måte. En gjennomgang av verdens kunsgallerier ville ha vist mangfoldige uttrykk for voldtekt i krig. Ett eksempel finnes på Metropolitan Museum of Art i New York, hvor bildet *The Rape of the Sabine Women* fra 1635 av den franske klassistiske kunstneren Nicolas Poussin henger. Bildet viser romerske menn som tar til seg Sabinske kvinner i et håp om å befolke, og okkupere det området hvor kvinnene bor. Verdenslitteraturen, slik som Homer's *Iliaden* og her kunne vi legge til Bibelen, er også full av referanser til krigsvoldtekt både som metaforiske størrelser og som referanser til konkrete hendelser. Voldtekten som metafor, og metaforer om voldtekt, er imidlertid ikke noe som bare hører myter, kunst og bibelsitater til. En gjennomgang av det lille vi vet om voldtekt i forskjellige kriger gjennom historien, viser at både historieskrivingen, dokumentasjonen og analysen av voldtektens påvirkning, både sosialt og politisk, er preget av det samme; omskrivninger og underkjennelse. Vi vet derfor forstemmende lite om hvorledes voldtekt har vært brukt i forskjellige kriger, hvorfor denne formen for vold foretrekkes fremfor annen form for vold i gitte settinger, hvordan ofrene lever med erfaringene og hvilken politisk betydning disse handlingene har under og etter konflikter. Nå er dette

bildet i ferd med å endre seg, og jeg skal videre forsøke å kartlegge hva jeg ser som de store utfordringene både når det gjelder å skaffe god kunnskap om fenomenet og hvordan dette kan gjøres. Refleksjonene er i stor grad basert på min egen interesse for dette understuderte fenomenet i over 10 år samt min doktorgradsavhandling (Skjelsbæk, 2007) om ettereffekten av massevoldtektene under krigen i Bosnia. Grovt sett kan man si at utfordringene ligger i hvordan man skaffer seg *oversikt* og *innsikt* basert på forskjellige epistemologiske ståsteder. Av plasshensyn vil jeg ikke gå inn på en epistemologisk diskusjon her², men heller vie plassen til en mer overordnet, og kanskje forenklet fremstilling, av hva vi vet og ikke vet om voldtekt i krig.

Et dystert overblikk

Da japanske soldater stormet den kinesiske byen Nanking i 1937, ble denne hendelsen omtalt i internasjonale fora som "the rape of Nanking". Det viste seg imidlertid at dette ikke bare var en omskriving av virkeligheten, men en helt presis betegnelse på hva som foregikk. Da soldatene rykket frem, plyndret og voldtok de på en slik måte at selv japanske militære ledere ble forferdet. Soldatenes rykte ble satt i vanry, og en løsning på problemet var å lage et konkubinesystem for soldatene slik at de kunne få utløp for sin seksuelle behov uten å måtte gå ut på landsbygda og voldta. Japanske soldater tvang, lokket og kidnappet kvinner til seksuelt slaveri i alle de områdene japanerne hadde okkupert. Kvinner fra Kina og Taiwan, Filippinene, Indonesia, Burma og Thailand ble utsatt for seksuelt slaveri, men det var de koreanske kvinnene som utgjorde majoriteten, dvs. ca. 80 % av de nærmere 200 000 kvinner dette gjaldt (Amnesty 2005; Soh 1996, s. 1227). Kvinnene var ofte svært unge og kom fra lavere sosiale klasser. Blant de kvinner som har stått frem, har mange fortalt at de ikke kunne få barn eller valgte det bort. Et liv i isolasjon og ensomhet har vært virkeligheten for mange av disse kvinnene i årene etter 1945. De turte ikke å reise tilbake til sine hjemsteder da krigen var over. Først in 1992 sto den første av en rekke "comfort women" som disse kvinnene ble kalt, frem og fortalte sin historie – da var alle hennes nære slektninger døde slik at hennes beretning ikke kunne påføre familien skam og vanære. Dette ga inspirasjon for flere som sto frem og organiserte seg for å be om økonomisk kompensasjon og en offentlig beklagelse fra japanske myndigheter. Etter sterkt påtrykk fra kvinnene selv og deres etter hvert mange støttegrupper kom det i

1992 en beklagelse fra japansk offisielt hold. Den var ikke myntet direkte på kvinnene det her er snakk om, men var en generell beklagelse av de krigslidende japanske soldater hadde påført folk i regionene de hadde okkupert. I 1995 ble det etablert et fond, The Asian Womens Fund (AWF), hvor kvinnene som var holdt som sex-slaver kunne søke om kompensasjon. Disse pengene kom imidlertid ikke fra japanske myndigheter selv, men ble gitt av private givere. En fullverdig offisiell beklagelse har latt vente på seg.

Da sovjetiske styrker stormet Berlin under de siste dagene av den andre verdenskrig, ble tyske kvinner utsatt for massive overgrep. Tallene varierer imidlertid sterkt (fra 100 000 til 900 000), men om vi skal legge tallene fra tyske sykehusjournaler, politianmeldelser og memoarer og dagbøker fra de som var der til grunn, kommer man til et tall mellom 95 000 og 130 000. Gitt at det var en befolkning på 1,5 millioner i Berlin, gir dette en voldtektsprevalens på 6 % (Wood 2006, s. 310). Disse kvinnene ble utsatt for seksuelle overgrep som en del av både hevn og seiersrus, og vi vet relativt lite om hvordan det har gått med dem i årene etter 1945. Boken *En kvinne i Berlin*, som er en samling dagboknotater fra en anonym kvinne i Berlin i disse dagene, viser hvordan overgrepene var så omfattende at denne aktuelle kvinnen bestemte seg for å være den seksuelle slaven til én mann, og dermed bli beskyttet av ham, i stedet for å bli utsatt for overgrep av en rekke tilfeldige menn. Hennes historie er på mange måter rystende lesning, fordi hun ikke fremstår som et "idealoffer", men snarere en handlekraftig kvinne. Denne beretningen viser at vi vet lite om hvordan kvinner som blir utsatt for seksuelle overgrep i krig, håndterer disse erfaringene fordi de sjelden gis en stemme. Hvordan tyske soldater brukte seksualisert vold under sin fremferd i Europa, vites det lite om. Rettsoppgjøret i Nürnberg hadde bare to saker mot to enkeltindivider som omfattet seksuelle overgrep. Det finnes noe evidens for at soldatene brukte voldtekt mot jødiske kvinner selv om det ikke var tillatt for tyskerne å ha seksuelle relasjoner med jøder. Den mest omfattende bruken av voldtekt kom i form av tvungen prostitusjon hvor kvinner ble truet på livet til å tjenestegjøre i bordeller eller i militærleire hvor tyskerne var stasjonert (Wood 2006, s. 310). Når det gjelder amerikanske styrker i Europa, var ikke disse bare søndags-skolebarn heller. Lilly (2007) har gått gjennom det som finnes av skriftlige kilder om overgrep mot kvinner av amerikanske soldater under 2. verdenskrig. Basert på tall som kriminologer operer med, nemlig at det kun er 5 % av antatte overgrep som rapporteres, har Lilly regnet seg frem til at amerikanske styrker i Europa i hvert fall må ha forgrepet seg på om lag 17 000 kvinner.

Dette er basert på det kildematerialet som finnes der franske, tyske og britiske kvinner har rapportert overgrep av amerikanerne.

Det er også allment kjent at voldtekt har vært brukt i flere av konfliktene i Latin-Amerika på 1980- og tidlig på 1990-tallet. Særlig i forbindelse med avhør av kvinnelige slektninger og ektefeller til mistenkte opprørsledere kunne ulike former for seksualisert vold forekomme. Disse overgrepene var svært brutale og nedverdiggende, hvor både gjenstander og dyr ble brukt. Konfliktene i Guatemala og Peru peker seg ut som spesielt ille hva gjelder seksuelle overgrep. Overgriperne var også i stor grad representanter for de militære styrkene eller for de respektive statene (Wood 2006), selv om også menn i opprørsstyrkene var skyldige i denne formen for overgrep. I andre konflikter i Latin-Amerika, slik som i Nicaragua og El Salvador, finnes det imidlertid mindre dokumentasjon på denne formen for overgrep.

Om vi vender blikket mot Afrika, vil vi kunne lese en dyster historie om seksuelle overgrep. Folkemordet i Rwanda i 1994 fremstår som en av de forferdeligste måtene vi kjenner til at seksuelle overgrep kan forekomme på. Utallige kilder viser til at mellom 500 000 og 1 million mennesker ble drept over en oppsiktsvekkende kort periode. I tillegg har menneskerettighetsorganisasjoner (HRW 1996; Richter-Lyonette 1995) rapportert at det foregikk systematiske seksuelle overgrep i særdeleshet mot kvinnelige tutsier. Det er derfor ikke overraskende at det var i den internasjonale straffedomstolen for Rwanda (ICTR) at den første historiske dommen som konstaterte at voldtekt var en del av folkemordet, falt. Det var borgermesteren for Taba kommune som fikk sin dom for blant annet å ha unnlatt å gripe inn da det foregikk, med hans vitende og samtykke, systematiske seksuelle overgrep mot kvinner i hans kommunehus. Denne dommen viser at i bestrebelsen etter å utslette enkelte folkegrupper, kan voldtekt være en av flere strategier. I dag er det andre konflikter som utmerker seg, og hvor vi ennå ikke kjenner omfanget av overgrepene eller implikasjonene av disse. Det er særlig i Darfur-provinsen i Sudan og Den demokratiske republikken Kongo (DRC) hvor vi kjenner til at det i dag foregår omfattende og systematiske voldtekter.

Utfordringer knyttet til å få oversikt over kjønnsbasert vold i krig

Det er kanskje ikke helt utenkelig å anta at krigen i Bosnia, en krig mellom hvite europeere som mange hadde et forhold til gjennom utallige feriereiser,

gjorde oss spesielt oppmerksomme på fenomenet seksualisert vold i krig fordi bestialitetene fant sted i vår egen kulturelle og geografiske bakgård. Det ble vanskelig å avfeie disse hendelsene ved å plassere dem i kategorien fjerne-kulturelle-skikker, fordi mange europeere og nordamerikanere identifiserte seg med disse sørøsteuropeiske gruppene i konflikt. Samtidig er det klart at bruken av massevoldtekt i krigene i Bosnia- og Rwanda-konfliktene kom på et tidspunkt hvor mange konflikter i verden var borgerkriger mellom etniske/kulturelle folkegrupper som bodde på samme landområde. De representerte det som Hernes (2007) og Tønnesson (2008) omtaler som de nye krigene. Men, påstander om at denne formen for vold har økt i takt med krigene etter den kalde krigens slutt kan ikke underbygges med tall. Om 10–15 år vil vi kanskje kunne si mer presist hvilke kriger som har mer seksualisert vold enn andre kriger. I bestrebelsen etter å få anerkjent fenomenet seksualisert vold som et internasjonalt sikkerhetsanliggende (og å straffeforfølge overgriperne og hjelpe ofrene) har det imidlertid vært viktig å tallfeste fenomenet på best mulig måte. Men, det er mange utfordringer for å få de riktige tallene på plass.

1. Ofrene ønsker ikke å snakke

For både mannlige og kvinnelige ofre er det et generelt problem at de holder for seg selv hva de har opplevd, enten fordi de er skamfulle eller fordi de ønsker å glemme. Dette blir et problem både når det gjelder dokumentasjon, straffeforfølgelse av overgripere og ikke minst, i den psykologiske bearbeidelsen av erfaringene. Tabuet, skamfølelsen og utstrakt hemmelighold gjør at seksualisert vold i krig blir et effektivt våpen som kan brukes uten at det får nevneverdige konsekvenser for overgriperne. Det er derfor en stor metodeutfordring å kunne legge til rette for at ofre for denne formen for vold blir gitt mulighet til å tilkjenne hva som har skjedd med dem i omgivelser som er trygge, etisk forsvarlige og ikke truer deres sikkerhet. Måten man har forsøkt å gjøre dette på, er å kombinere hjelpetiltak med dokumentasjon. Men, også dette byr på mange utfordringer. Før jeg redegjør kort om disse, er det verdt å ta med seg en vandrehistorie som mange Bosniere ynder å fortelle til utlendinger som kommer for å snakke om deres lidelser. Historien handler om en britisk journalist i Kroatia mot slutten av 1992. Hun hadde kommet til et midlertidig mottak for flyktninger fra Bosnia som ventet på å komme videre til andre land, hvor de kunne søke asyl. På dette tidspunktet hadde det blitt kjent at det ikke bare var konsentrasjonsleire i Bosnia, men det var også historier som antydte at utstrakt og systematisk bruk av voldtekt fant sted. Journalisten trodde dermed at hun kunne

gjøre et scoop med å få en eller flere historier som kunne bekrefte ryktene. Historien sier så at hun henvendte seg til gruppen med flyktninger med følgende ulykksalige formulering; *is there anyone here who has been raped and speak English?* Ingen skal ha svart på spørsmålet. Naturlig nok ville det å svare på dette spørsmålet vært det samme som å tilkjenne for en hel forsamling at man har opplevd noe som medfører både skam og skyldfølelse hos mange. Selv om det ikke kan sies at hjelpeorganisasjoner i felt har begått samme feilgrep som journalisten, har det vist seg at hjelpetiltak rettet spesielt mot voldtatte kvinner ikke er særlig effektive. Leger uten Grenser kunne sommeren 2004 på et møte i Utenriksdepartementet³ om situasjonen i Darfur-provinsen i Sudan fortelle at de hadde gjort forsøk med å sette opp feltsykehus som skulle hjelpe kvinner som var blitt utsatt for voldtekt, bare for å erfare at nesten ingen kom.

En Bosnisk kvinne jeg intervjuet i 2002 om hvordan de hadde opplevd den internasjonale innsatsen for å hjelpe ofrene sa at ”du kan ikke hjelpe et voldtektsoffer om hun ikke har sko eller klær”. Hun hadde opplevd at flere av de internasjonale aktørene hadde for snevre mandater slik at de ikke verken så, eller var i stand til å jobbe med flere behov samtidig. Hun hadde derfor etter en del overbevisning klart å overtale sin tyske samarbeidspartner til å ta turen sammen med henne til et kollektivt senter⁴ for å treffe kvinner som hadde blitt voldtatt. Der fikk hun se og høre at disse kvinnene hadde svært sammensatte behov; mat, klær, legehjelp, trygghet for sine barn, kunnskap om sine bortkomne slektninger og psykososial hjelp. Det å få oversikt over hvor mange som blir utsatt for voldtekt i krig må derfor kartlegges i henhold til den sammenhengen overgrepene skjer i. Det er viktig å få vite om overgrepene skjer i leire, i folks hjem, mens de er på flukt eller i en flyttingeleir. Dette er viktig for å kunne rette hjelpetiltak der de hjelper mest, og for å finne ut mer om hvordan seksualisert vold kan sies å brukes strategisk eller om det er en del av en allmenn økning av vold i krigssonene generelt. Det er også avgjørende å forstå hvordan voldtektene spiller på kjønnsrelasjoner i den kulturen hvor de skjer. Hvilke metoder kan f.eks brukes for å nå kvinner som ønsker å snakke eller søke hjelp som kanskje ikke engang har et vokabular for å snakke om seksuelle relasjoner overhodet? I Bosnia tok enkelte organisasjoner høyde for slike hindringer ved f.eks å bruke kvinnelige muslimske ledere til å gå på hjemmebesøk til familier hvor man hadde mistanke om at det fantes kvinnelige familiemedlemmer som kunne trenge hjelp. De kvinnelige muslimske lederne kunne sette erfaringene i en ramme og i et språk som gjorde det lettere å søke hjelp.

2. Ingen, eller dårlig koordinering av dokumentasjon

Selv om man skulle klare å få til gode dokumentasjonsrutiner gjennom hjelpe-tiltak, er man likevel ikke sikret god oversikt over totaliteten. Store datasett og standardiserte datainnsamlingsrutiner er fremdeles langt unna. Noen institusjoner har imidlertid påtatt seg den utfordrende oppgaven det er å fremskaffe bedre data i dette forskningsfeltet, og gjennom dette formulere retningslinjer for hvordan man foretar best mulig datainnsamling. En slik gruppe finnes i Sveits under navnet Geneva Center for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). Organisasjonens hovedmålsetting når det gjelder voldtektsfenomenet er å ”compile and analyze available data on sexual violence in conflict, build consensus around best practices for data collection and analysis, as well as to publish and publicize existing data for improved advocacy” (DCAF, 2006, p. 1). I 2007 publiserte DCAF en global oversikt over bruken av seksualisert vold i væpnede konflikter hvor de også diskuterte hvilken betydning denne formen for vold har for sikkerhetssektoren (Bastic, et. al., 2007). I denne rapporten dokumenteres seksualisert vold over hele kloden listet etter kontinenter etterfulgt av diskusjoner om hva denne formen for vold betyr for politiet, straffesystemet, fredsarbeid og fredsoperasjoner, DDR⁵-prosesser og responser fra det sivile samfunn. Det er første gang en slik oversikt har blitt publisert, og den viser med stor tydelighet stor variasjon i dokumentasjonsgrunnlaget. De metodene man benytter seg av inkluderer; populasjonsbaserte studier hvor et utvalg av befolkningen velges ut basert på kunnskap om befolkningen som helhet, service-basert datainnsamling hvor man samler data om seksualisert vold gjennom å tilby andre typer hjelp (f.eks medisinsk) og anekdotisk data.

3. Ingen enhetlig avgrensning av fenomenet

Dersom man skal samkjøre informasjon fra forskjellige organisasjoner for å kartlegge bruken av seksuelle overgrep i konflikt, er det viktig at det er enighet mellom organisasjonene om hva man skal dokumentere. Når informasjonsinnsamlingen er basert på ytelser iverksatt av hjelparbeidere, blir dette vanskelig fordi det i første rekke er den hjelpen som ytes som bestemmer hvilken informasjon man kan få. Yter man f.eks. medisinsk hjelp, vil det mest sannsynlig være lettere også å kartlegge seksualisert vold i sammenheng med en generell helsekartlegging enn det vil være om man skal yte psykososial hjelp til familier med bortkomne familiemedlemmer.

I tillegg er det for eksempel ingen enhetlig forståelse av hva som skal forstås som seksualisert vold i krig, dvs. hvilken form for seksuelle overgrep som

er ansett som krigsrelevante. Er det overgrep som er begått av soldater i uniform som skal kartlegges, de som er utført av overgripere fra en annen etnisk gruppe, eller skal man rapportere alle former for seksuell vold som skjer mens det er krig? Videre, er det slik at man skal begrense datainnsamling av seksualisert vold i krig bare til krigsårene, eller skal etterkrigsårene også telle med? Hvor lenge etter en krigs slutt vil seksualisert vold anses som en sikkerhetstrussel?

4. Dårlig sammenlikningsgrunnlag

Selv om oppmerksomheten om seksuelle overgrep i krig har endret seg, er det mer usikkert om denne forandringen er et resultat av at seksuelle overgrep i krig er blitt mer utbredt siden 1990-tallet eller om det er rapporteringen av disse hendelsene som er blitt bedre. Dette spørsmålet vil bare kunne besvares når vi har sammenliknbare tall i fremtiden. Men, i mange av de landene hvor man har opplevd stor grad av voldtekt i krig slik som Bosnia⁶, Rwanda, Den Demokratiske Republikken Kongo, Sudan, Sierra Leone, Liberia m.fl. har man ikke tall på seksuelle overgrep *før* konfliktene brøt ut. Vi kan med andre ord ikke si med tallmessig nøyaktighet, at krigen har ført til en *økning* i seksuelle overgrep selv om man kan observere en endring i *måten* det brukes. Men, det dårlige sammenlikningsgrunnlaget er ikke bare knyttet til *før* og etter konfliktaksen, men også mellom konflikter. Er det slik at i noen konflikter er det større sannsynlighet for bruk av seksualisert vold enn andre?

Wood (2006) har forsøkt å gjennomgå det som finnes i dag av statistikk om voldtekt i krig for å kartlegge om det kan være slik at voldtekt er mer sannsynlig i konflikter mellom etniske grupperinger enn i interstatlige kriger. Det hun har funnet ut, er at det er stor variasjon i bruk av seksualisert vold, hvem offergruppene er og hvem overgriperne er. Hun skriver videre at det heller ikke nødvendigvis er slik at konflikter som er relativt like i konfliktstrukturen, har like stort omfang av seksuelle overgrep. Ett eksempel hun trekker frem slik er konfliktene i Bosnia og Sierra Leone som begge var preget av høy grad av seksualisert vold og etniske skillelinjer, men hvor volden ble utøvd på svært forskjellige måter. I Bosnia ble overgrepene brukt systematisk i den etniske krigføringen, mens i Sierra Leone synes det å ha vært en langt mer unyasnert bruk hvor unge og gamle kvinner kunne bli voldtatt av forskjellige rebellgrupper. I sum, konkluderer Wood, er den variasjonen som finnes i dokumentasjon av seksuelle overgrep i krig et resultat av at det mest sannsynlig er store forskjeller i måten seksualisert vold brukes politisk i væpnet konflikt,

men også et resultat av stor variasjon i dokumentasjonsgrunnlaget, dvs. at data om seksualisert vold er samlet inn på mange forskjellige måter (anekdotisk, basert på tjenesteytelser som forskjellige humanitære organisasjoner i felt yter, og statistiske oversikter i de tilfellene der det er mulig å oppdrive).

Fra oversikt til innsikt – nye utfordringer

Problemer med datainnsamling blir også diskutert av the Social Science Research Council (SSRC) i 2005. I deres rapport understreker de at det er helt avgjørende å kombinere kvantitative og kvalitative data for å kunne få best mulig forståelse av hvordan seksualisert vold i krig virker under og etter en konflikt. Dette reflekterer også det faktum at effekten av seksualisert vold alltid vil variere i henhold til den sosiopolitiske og kulturelle konteksten handlingene skjer i. Dette fordi kjønnsroller, normer og forventninger varierer sterkt i forskjellige klasser, raser og kulturer.

1. Hvordan definere voldtekt som et krigsvåpen?

Rapporten fra SSRC viser dette med stor tydelighet i en diskusjon om hvordan man skal kunne enes om definisjon av voldtekt hvor de argumenterer for at ”definisjonen av voldtekt ikke er et spørsmål om kulturell relativisme, men om å identifisere spesifikke dimensjoner som er relevante for ethvert gitt samfunn” (SSRC, 2005, s. 9). Videre diskuteres det hva som skal utgjøre analyseenheten for dokumentasjon av seksualisert vold i krig. Skal det være offeret eller hendelsen? Det bør også nevnes, slik Nordstrom (1996) har gjort tidligere, at det er en innebygget risiko i all form for dokumentasjon av seksualisert vold at man lager hierarkier av voldtekter hvor noen typer voldtekt i krig blir mer verdige vår oppmerksomhet enn andre. Det er gjerne de formene for voldtekt som anses som mest politisk viktige som da blir prioritert. Likevel er det avgjørende å skille mellom forskjellige former for seksualisert vold i forhold til straffeforfølgelse, og dette blir særlig viktig når man vurderer disse overgrepene som brudd på internasjonal humanitær rett. Selv om forskningen kan skape hierarkier av overgrep, hvor noen former krever en oppmerksomhet og oppfølging som andre overgrep ikke gjør i samme grad, er det likevel viktig å poengtere at man ikke dermed lager tilsvarende hierarkier av lidelsen som følger med.

2. Hva er det man ønsker innsikt om; individet eller samfunnet?

De nye mulighetene for å studere seksualisert vold i krig har resultert i en stor og voksende traume-litteratur som i stor grad har fokusert på voldtektene under Bosnia-krigen. Disse studiene har hatt et rettet fokus på diagnostisering og omfang av post-traumatisk stress-syndrom (PTSD) og andre traume-tilstander hos Bosniske kvinner (Basoglu et al., 2005; Dahl, Mutapcic & Schei, 1998; Folnegovic-Smalc, 1994; Momartin et al., 2004; Kozaric-Kovacic et al., 2004; Popovic & Bravo-Mehmedbasic, 2000; Schnurr & Lunney, 2004) og bruken av psykososial hjelp og terapimetoder (Dahl & Schei, 1996; Dybdahl, 2001; Agger et al., 1999;⁷ Arcel, 1995, 1998; Kostantinovic-Vilic, 2000). Det som forener disse studiene, er at de har et innsnevret fokus på individet og individuelle overlevelsesmekanismer.

Dette er studier som gir innsikt i enkeltpersoners erfaringer og vanskeligheter med voldtektserfaringen, men disse studiene gir ikke nødvendigvis like stor innsikt i hvordan voldtektene virker på samfunnsnivå. For å oppnå en slik innsikt må man se på kjønnsroller i krig og fred og analysere hvordan voldtektene blir påvirket av, og påvirkere, disse rollene.

3. Hvordan skille mellom krig og fred?

Under en av mine reiser til Bosnia hvor jeg skulle intervjuv kvinner som hadde blitt utsatt for krigsvoldtekter, ble jeg konfrontert med følgende spørsmål fra en av informantene mine: "Du vet hvordan det er å ha sex med mannen din når du ikke har lyst?" . Hun ønsket å mane frem et bilde som hun antok ville være gjenkjennelig for meg, slik at hun kunne forklare hvordan krigsvoldtektene opplevdes for henne. Jeg rakk ikke å svare før hun igjen tok ordet og sa: "Å bli voldtatt i krig er som å ha sex med mannen sin når man ikke har lyst, den eneste forskjellen er at du ikke kjenner de som gjør det." Dette var utgangspunktet for hennes beretning om hvor, når og hvordan det skjedde og hvordan hun har forholdt seg til erfaringen og omgivelsene sine etterpå.

For meg var dette spørsmålet, og svaret, det mest urovekkende ved hele hennes beretning. Gjennom to små setninger klarte hun å sette fingeren på noe av det mest essensielle og vanskelige ved å skulle forsøke å forstå voldtekt i krig, nemlig å finne en balanse mellom kulturelle forskjeller versus universelle normer og voldtekt i krig versus fred. "Det er et faktum at kvinner har større grunn til å frykte en hvilken som helst mann de måtte møte når de er alene, med eller uten uniform, i en konflikt eller post-konflikt situasjon," skriver Helga Hernes (2007,

s. 29) og viser, i likhet med min informant i Bosnia, at seksuelle overgrep er en sikkerhetstrussel kvinner lever under i så vel krig som i fred. Likevel mener jeg at det er viktig å opprettholde et skille mellom overgrep i krig og i fred uten dermed å underkjenne at den individuelle lidelsen i de to settingene kan være den samme.

For å få bedre innsikt i voldtekt som maktmiddel i krig må man spørre seg om voldtekt i krig har en politisk betydning, om menn og kvinner er likestilt? Kan voldtekt fungere som en måte å befeste maskulinitet; være seierherrens belønning, eller demoralisere fienden om menn og kvinner ser på hverandre som jevnbyrdige partnere i politikk, økonomi og samfunnsliv? Svaret må bli nei. I krigen bekler mannligheten og kvinneligheten etniske, religiøse og kulturelle identiteter i en hierarkisk orden. Slik gis voldtekten mening som maktuttrykk og som en politisk handling i krig; voldtektens ødeleggende effekt er knyttet til kvinnens underordning i forskjellige fellesskap; mannlige, nasjonale og ideologiske. Voldtekten kan derfor befeste maskulinitet, være seierherrenes belønning og demoralisere fienden ved å underordne fysisk og voldelig det som allerede er underordnet politisk, økonomisk og seksuelt.

4. Hvilke vitenskapelige metoder gir best innsikt?

Seksuelle overgrep er en form for vold som er sterkt stigmatiserende. Sosiale og kulturelle forståelser av seksualitet, renhet, promiskuitet, m.m. bidrar til at det er offeret som blir stigmatisert og ikke overgriperen. Når forholdet mellom overgriper og offer forstås i en politisk sammenheng (utover den kjønnspolitiske ubalansen) kan, imidlertid, stigmaene offeret opplever bli noe uventet. I en overgrepsituasjon av seksuell art blir overgriperen maskulinisert, mens offeret blir feminisert, men når dette skjer i en politisk konflikt, er det også andre identiteter som seksualiseres i et hegemonisk kjønnsforhold. For eksempel vil man i faglitteraturen om seksualisert vold⁸ hevde at i det øyeblikket en mannlig Bosniak som forgriper seg på en Kroatisk kvinne seksualiseres, ikke bare deres mannlighet og kvinnelighet, men også deres respektive nasjonale identiteter. Et annet eksempel er at man oftere tenker på mannlige Serbere som overgriper og kvinnelige Bosniaker som ofre, fordi dette passer inn i det øvrige politiske konfliktbildet fra Bosnia-konflikten. I mitt arbeid har jeg forsøkt å finne ut om disse merklappene som blander kjønn og nasjonal identitet får noen betydning for kvinner som har blitt voldtatt. Mye kan tyde på at det er tilfelle.

I møter og intervjuer med kvinner som ble utsatt for massevoldtekter i Bosnia, har det avtegnert seg to hovedtyper ofre; de som definerer seg som

primært kvinnelige ofre og de som definerer seg som primært etniske ofre. Dette er imidlertid ikke identiteter som de fritt velger seg, men som blir muligjort gjennom relasjoner til andre mennesker og samfunnsmessige strømninger. La det også være helt klart – lidelsene disse kvinnene opplevde, enten de definerer seg primært som etniske eller kvinnelige ofre, kan ikke måles opp mot hverandre. Men, det er også klart at dersom de ser på seg selv primært som etniske ofre får dette følger for hvordan de snakker om det de har opplevd, hvem de snakker med, og hvordan de har det med sine familier og andre nære relasjoner etter krigens slutt.

Kvinnene som primært ser på seg selv som etniske ofre, har lettere for å snakke med sin familie om de seksuelle overgrepene og får dermed mer støtte og hjelp enn dem som ikke gjør det. Lokale terapeuter forklarer at krigen og forståelsen av krigsvoldtektene som politiske handlinger skapte en ”god base” for terapi med voldtektsofre. Det faktum at voldtektene ble ansett som politiske handlinger, gjorde at få antok at voldtektene hadde noe med ofrenes atferd å gjøre. De kunne altså på ingen måte klandres for å ha vært på feil sted, til feil tid med feil klær. Dermed ble stigmaet noe annerledes enn for andre voldtekter. Lokale terapeuter jeg har snakket med, har understreket at mange menn ikke forlot sine voldtatte koner, slik mange hadde spådd at de ville, men fortsetter å leve med dem. Mennene beskrives av terapeutene som beskyttende og engstelige for at kvinnene skal bli utsatt for nye lidelser.

Dette er den ene siden av historien. For de kvinnene som ser på seg selv primært som kvinnelige ofre, synes det å være vanskeligere. Mange av disse kvinnene har delt alle sine krigserfaringer med sine nærmeste – bortsett fra voldtektene. Disse erfaringene er for smertefulle å snakke om, og angsten for å bli forlatt synes å være en av hovedårsakene til at de ikke kan snakke om disse traumene. Sterk frykt for menn, og særlig menn i uniform, samt forholdet til egne barn, og særlig sønner, synes å være spesielt vanskelig for enkelte ”på grunn av det de kan gjøre” som en forklarte meg. For dem som ikke var gift, var følelsen av at de aldri kom til å kunne bli gift ”på grunn av det som skjedde” overhengende. De anser seg selv som mindre attraktive kvinner, fordi de var ”besudlet” gjennom voldtektene. I tillegg er de så traumatisert at tanken på å ha seksuelle relasjoner i fremtiden syntes helt uovervinnelig.

I en utopisk virkelighet hvor vi muligens hadde hatt fullstendig oversikt over bruken av seksualisert vold i krig og kunne tallfeste dette med stor nøyaktighet, ville vi likevel ikke hatt umiddelbar innsikt i hvordan dette fenomenet virker på ofrene, deres familier og samfunn slik det avtegner seg

ovenfor. Kvalitative metoder som innebærer interaksjon med ofrene (eller overgriperne) hvor forsker og informant konstruerer en meningshorisont rundt erfaringen er derfor helt avgjørende (Ashworth, 2003; Hibberd, 2005).

Oversikt og innsikt gir grunnlag for straffeforfølgelse og mer forskning

Noe av det mest nedslående med å studere voldtekt i krig er å se hvor få konsekvenser disse handlingene har for overgriperne. Krigsoppgjørene i Nürnberg, og Tokyo etter den andre verdenskrig, beskjefteget seg ikke med voldtekt i nevneverdig grad fordi dette ikke var ansett som en del av politikken på slagmarken. Fordi risikoen for straffeforfølgelser er så liten, er det å forgripe seg på kvinner i krigssonen mulig å gjøre som en del av en politisk ydmykelseshandling overfor en motstander, men også som ren forlystelse. Derfor er det så viktig at det under og etter krigene i Bosnia og Rwanda ble opprettet to overnasjonale straffedomstoler hvor seksuelle overgrep skulle etterforskes av det internasjonale samfunn. Den internasjonale straffedomstolen for det tidligere Jugoslavia (The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY) ble etablert gjennom FNs sikkerhetsrådsresolusjon 827 som ble vedtatt 25. mai i 1993. Resolusjonen kom som en respons på den massive dokumentasjonen av menneskerettighetsovergrep, inkludert voldtekt, fra og med 1991 i hele det tidligere Jugoslavia. Det påfølgende året anerkjente også FN at det foregikk grove brudd på internasjonal humanitær rett i Rwanda, og Sikkerhetsrådet vedtok 8. november 1994 resolusjon 955 som omhandlet opprettelsen av den internasjonale straffedomstolen for Rwanda (International Criminal Tribunal for Rwanda, ICTR). Denne straffedomstolen ble opprettet for å straffeforfølge personer med ansvar for folkemord og andre grove brudd på internasjonal humanitær rett i 1994. Straffedomstolen fikk også anledning til å straffeforfølge personer som hadde brutt de samme internasjonale regler i nabostatene.

Etableringen av disse to domstolene har også ført til at et stort og banebrytende dokumentasjonsarbeid er blitt iverksatt. Denne innsatsen har gjort at per 2005 var 21 menn dømt for seksuelle overgrep under krigen i Bosnia, og 8 menn dømt for seksuelle overgrep under folkemordet i Rwanda (de Brouwer 2005). Dette er ikke imponerende tall, men de totalt 29 dommene representerer et svært omfattende arbeid ved begge krigstribunalene. Gjennom disse dommene har voldtekt i krig blitt plassert innenfor rammen av interna-

sjonal strafferett på en måte man ikke har sett tidligere. Voldtekt i krig er blitt ansett som en del av overgrep mot menneskeheten, krigsforbrytelser, folkemord og slaveri. Disse dommene viser også at seksualisert vold i krig er en forbrytelse som medfører straffefølgelse i etterkrigstid, både på nasjonalt og internasjonalt nivå. Håpet er at denne straffefølgelsen skal kunne ha en avskrekkende effekt på mulige overgripere i fremtidige konflikter og skape en følelse av rettferd for ofrene. For å oppnå dette må forskere, jurister og hjelpearbeidere samarbeide i alle former for dokumentasjonsarbeid – både med oversikter og innsikter.

Noter

1. I tillegg til at nasjonale domstoler også har ansvar for å straffefølge.
2. Denne tematikken er nøye diskutert i Skjelsbæk (2001).
3. Dette var et møte hvor alle de store norske hjelpeorganisasjonene var invitert for å diskutere hvordan man kunne rette hjelp til voldtektsofrene i Sudan på best mulig måte. Møtet ble organisert på bakgrunn av en Amnesty-rapport som dokumenterte systematisk bruk av seksuelle overgrep mot sivilbefolkningen (Amnesty, 2004).
4. Begrepet kollektivt senter brukes i Bosnia for å omtale små landsbyer hvor internt fordrevne bor til dels under svært primitive kår.
5. Akronym for Disarmament, Demobilization and Reintegration (DDR)
6. Før krigen var det ikke mange steder for voldtatte kvinner å henvende seg i Bosnia. Det var ingen SOS-hotlines hvor de kunne søke hjelp. Dessuten var det både kulturelt og juridisk legitimt for en mann å ha sex med sin kone når han måtte ønske. Voldtekt mellom ektefeller var dermed ikke noe som ble rapportert til verken politi eller andre relevante myndigheter. Forsøk på å tallfeste voldtaktene under krigen spriker fra 10 000 til 60 000, og resultatene er belemret med sterke politiske interesser fra dem som har stått for tellingen. Etter Dayton avtalen fra 1995 som brakte fred til Bosnia, er situasjonen annerledes. Det finnes i dag flere psykososiale sentre, SOS-hotlines og andre organisasjoner hvor voldtatte kvinner kan henvende seg. Voldtekter registreres også hos politiet og på sykehusene på en måte som ikke var vanlig tidligere.
 Dette innebærer at forholdene for kvinner som opplever seksuell vold, er blitt bedre fordi det er flere steder å henvende seg. I tillegg er det nå mulig å samle systematiske data om seksuelle overgrep i Bosnia, noe som vil være viktig for å heve kunnskapen om denne formen for vold ikke bare lokalt, men også internasjonalt. I tillegg har det vært en kulturell og juridisk endring hvor overgrep mot kvinner blir forstått som menneskerettighetsovergrep.
7. Agger har også skrevet om seksualisert vold i andre konflikter; se Agger (1989); Agger & Bruus Jensen (1993).
8. For å få en oversikt over denne, se Skjelsbæk (2001).

Litteratur

- Agger, Inger & Søren Buus Jensen (1993) 'The Psychosexual Trauma of Torture'. I: John P. Wilson & Beverly Raphael, eds, *International Handbook of Traumatic Stress*. New York: Plenum, pp. 685–701.
- Agger, Inger (1989) 'Sexual Torture of Political Prisoners: An Overview', *Journal of Traumatic Stress* 2(3): 305–318.
- Agger, Inger; Elisabeth Jareg, Anne Herzberg, Jarenka Mimica & Claus C. Rebien (1999) *Evaluation of Norwegian Support to Psychosocial Projects in Bosnia-Herzegovina and the Caucasus*, Final Evaluation Report. Oslo: Norwegian Ministry of Foreign Affairs.
- Amnesty International (2004) *Sudan, Darfur: Rape as a weapon of war. Sexual Violence and its Consequences*. 19 July 2004 AFR 54/076/2004
- Amnesty International (2005) *Still Waiting After 60 years: Justice for Survivors of Japan's Military Sexual Slavery System*. (<http://web.amnesty.org/library/Index/ENGASA220122005>). Lastet ned 25. september 2007.
- Arcel, Libby Tata, ed. (1995) *Psycho-Social Help to War Victims: Refugee Women and Their Families*. Copenhagen: International Rehabilitation Council for Torture Victims (IRCT).
- Arcel, Libby Tata, ed. (1998) *War Violence, Trauma and the Coping Process: Armed Conflict in Europe and Survivor-Response*. Copenhagen: International Rehabilitation Council for Torture Victims (IRCT).
- Ashworth, Peter (2003) 'The Origins of Qualitative Psychology'. I: Jonathan Smith, ed., *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage, pp. 4-24
- Basoglu, Metin; Maria Livanou, Cvetana Crnobaric, Tanka Franciskovic, Enra Suljic, Dijana Duric & Melin Vranesic (2005) 'Psychiatric and Cognitive Effects of War in Former Yugoslavia: Association of Lack of Redress for Trauma and Posttraumatic Stress Reactions', *Journal of the American Medical Association* 294(5): 580–590.
- Bastick, Megan; Karen Grimm & Rahel Kunz (2007) *Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for the Security Sector* Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF
- Dahl, Solveig & Berit Schei (1996) *The Burden Left My Heart': Experiences from a Group Psychotherapy Project Among Displaced Women in a War-Zone: Nor-*

- wegian People's Aid's Women's Project, Tuzla*. Oslo: Norwegian People's Aid.
- Dahl, Solveig; Atifa Mutapcic & Berit Svei (1998) *Traumatic Events and Predictive Factors for Posttraumatic Symptoms in Displaced Bosnian Women in a War Zone*. New York : International Society for Traumatic Stress Studies.
- Democratic Control of Armed Forces, DCAF (2006) *Sexual Violence in Conflict: Making Data Work for Change*, Discussion Paper, Geneva, August 2006.
- Dybdahl, Ragnhild (2001) *Bosnian Women and Children in War: Experiences, Psychological Consequences and Psychosocial Intervention*. Tromsø: Department of Psychology, Faculty of Social Science, University of Tromsø.
- Folnegovic-Smalc, Vera (1994) 'Psychiatric Aspects of the Rapes in the War Against the Republics of Croatia and Bosnia-Herzegovina'. I: Alexandra Stiglmeier, (ed.), *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. London: University of Nebraska Press, pp. 174–180.
- Hernes, Helga (2007) 'De nye krigene i et kjønnsperspektiv'. *Nytt Norsk Tidsskrift* 1:2007, s. 24–35.
- Hibberd, Fiona J. (2005) *Unfolding Social Constructionism*. New York: Springer.
- Human Rights Watch (1996) *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. New York: Human Rights Watch.
- Konstantinovic-Vilic, Slobodanka (2000) 'Strategies for Support and Help', in Nikolic-Ristanovic, Vesna ed., *Women, Violence and War: Wartime Victimization of Refugees in the Balkans*. Budapest: Central European University Press, pp. 187–194.
- Kozaric-Kovacic, Dragica; Maja Bajcs, Silvija Vidosic, Aldenita Matic, Anita Alegic Karin & Tina Peraica (2004) 'Change of Diagnosis of Post-Traumatic Stress Disorder Related to Compensation-Seeking', *Croatian Medical Journal* 45(4): 427–433.
- Lilly, Robert J. (2007) *Taken by Force: Rape and American GIs in Europe During World War II*, Palgrave Macmillan.
- Momartin, Shakeh; Derrick Silove, Vijaya Manicavasagar & Zachary Steel (2004) 'Complicated Grief in Bosnian Refugees: Associations with Post-traumatic Stress Disorder and Depression', *Comprehensive Psychiatry* 45(6): 475–482.
- Nordstrom, Carolyn (1996) 'Rape: Politics and Theory in War and Peace', *Australian Feminist Studies*, vol. 11, no. 23, pp. 147–162.

- Popovic, Sabina & Alma Bravo-Mehmedbasic (2000) 'Mass Rape of Women in the War Against B-H and Measures Undertaken in the Process of Their Rehabilitation'. I: *I Begged Them To Kill Me: Crime Against the Women of Bosnia-Herzegovina*. Sarajevo: Center for Investigation and Documentation of the Association of Former Prison Camp Inmates of Bosnia-Herzegovina, pp. 405–409.
- Richter-Lynonette, Eleonor (1995) *Mission on Gender-Based War Crimes Against Women and Girls During the Genocide in Rwanda: Summary of Findings and Documents*. Report by The Coordination of Women's Advocacy, Geneva, July 1995.
- Schnurr, Paula P; Carole A. Lunney & Anjana Sengupta (2004) 'Risk Factors for the Development Versus Maintenance of Posttraumatic Stress Disorder', *Journal of Traumatic Stress* 17(2): 85–95.
- Skjelsbæk, Inger (2001) 'Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship', *European Journal of International Relations* 7(2): 211–237.
- Skjelsbæk, Inger (2007) *Voicing Silence: A political Psychological Analysis of the Aftermath of the Bosnian War Rapes*. Doctoral Thesis at the Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Trondheim: NTNU Trykk
- Social Science Research Council, SSRC (2005) *Methods and Systems for the Assessment and Monitoring of Sexual Violence and Exploitation in Conflict Situations*. http://programs.ssrc.org/HIV/publications/SVE_Report.pdf (Accessed 3 April, 2009)
- Soh, Chunghee S. (1996) 'The Korean "Comfort Women": Movement for Redress'. I: *Asian Survey*, Vol. XXXVI, No. 12, (s. 1226–1240).
- Tønnesson, Stein (2008) "Hva er Nytt i Krig?" I: Skjeie, Hege; Inger Skjelsbæk & Torunn Tryggestad (2008) *Kjønn, Krig, Konflikt*, Oslo: Pax Forlag, ss.127–138
- Wood, Elisabeth Jean (2006) 'Variation in Sexual Violence during War'. *Politics & Society*, Vol. 34, No. 3, September 2006, 307–341.

Sammendrag

Denne artikkelen omhandler kjønnsbasert vold i krig og hva vi vet og ikke vet om dette fenomenet. Sentralt i artikkelen er diskusjoner om hvilke metoder som brukes, og hvilke som kan brukes for å fremme kunnskap om dette krigs-

fenomenet. Svært forenklet, og overordnet, ligger utfordringen i å få oversikt og innsikt i hvorledes kjønnsbasert vold virker inn på individ og samfunnsnivå. Det er bare ved å kombinere kvantitative og kvalitative data og metoder at vi oppnår best mulig oversikt og innsikt for å få et best mulig utgangspunkt til å bekjempe denne formen for vold.